

İKTİSAT DERGİLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSADİ DURUMU (1857-1923)*

ECONOMIC SITUATION OF THE OTTOMAN EMPIRE ACCORDING TO THE ECONOMIC JOURNALS (1857-1923)

Araştırma Makalesi
Research Paper

Kenan DEMİR**

Öz:

Bu çalışmada Osmanlı'da yayımlanan iktisadi dergileri tespit edilmiş ve dergilerin içeriği analiz edilmiştir. Osmanlı'da ilk iktisat dergisi 1857 senesinde yayımlanan *Ceride-i Ticaret*'tir. Bu derginin yayımlanmasından 1923 senesine kadar iktisadi konuları ele alan birçok dergi yayımlanmıştır. İlk dönemlerde iktisadi politikaları doğrudan içeren dergi sayısı azımsanacak miktardadır. Dergiler daha çok ticaret, bayındırlık ve ziraat gibi sektörel olarak yayımlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde basında denetimin ağırlaşması nedeniyle iktisat dergileri yayımlanmamasına karşın dönemde çıkan fikir ve edebiyat dergilerindeki iktisadi yazılar azımsanmayacak derecededir. II. Meşrutiyet sonrası basında görülen canlanma iktisadi yayıncılığa da yansımış, bu dönemde birçok iktisadi dergi yayımlanmış, ayrıca fikir dergilerinde de iktisadi konuların içeriği daha fazla olmuştur. Bu dergilerin çoğunluğu belli bir düşünce doğrultusunda yayım yapmaktan ziyade ya güncel iktisadi sorunlara değinmiş ya da halkın iktisadi bilgisi artırmayı hedeflemiştir. Osmanlı'da görülen iktisadi dergilerde ziraat, ticaret, sanayi, kalkınma, mesleki eğitim, bankacılık, borçlanma, mali politikalar şirketleşme, iktisat düşüncesi gibi hemen hemen tüm konularda yazılar görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İktisadi Yayıncılık, Ekonomi.

Abstract:

In this study, the economic magazines published in the Ottoman Empire were identified and the contents of the magazines were analyzed. The first economic magazine in the Ottomans was *Ceride-i Ticaret*, published in 1857. From the publication of this magazine until 1923, many magazines were published covering economic issues. The number of journals containing direct economic policies in the early periods is a scanty amount. The magazines are mostly published in sectors such as trade, public works and agriculture. Although economic journals were not published due to the aggravation of supervision during the period of Abdülhamit II, the economic literatures in the periodicals and literary journals are not to be underestimated. The revival seen in the post-constitutional period was seen in economic publishing, in which many economic journals were published, and in economic journals, the economic content was more. The majority of the journals published in the Ottomans were aimed at increasing the economic knowledge of the people who had either touched the current economic problems rather than publishing them in a certain way. In economic magazines in the Ottoman Empire, writings on almost all subjects such as agriculture, commerce, industry, development, vocational education, banking, borrowing, financial policies, corporation, economic thought were seen.

Keywords: The Ottoman Empire, Economic Publishing, Economy.

* Makale Gönderim Tarihi: 4.12.2017

Makale Kabul Tarihi: 20.03.2018

** Dr. Öğr. Üyesi Kenan Demir, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, kdemir@medipol.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1508-5978.

GİRİŞ

Bu çalışma, 19. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanmaya başlayan ve Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekildiği tarih olan 1923 senesine kadar çıkan süreli yayımlardan dergileri kapsamaktadır. Osmanlı'da yayımlanan ilk süreli yayımlardan sonra 1857 senesinde doğrudan iktisadi konulara değinen ticaret dergisi *Ceride-i Ticaret* fazla yaşayamamış, yedi sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. Sonra birkaç ticarî ve ziraat dergisi çıkmasına karşın II. Meşrutiyet'e kadar iktisadi konulara doğrudan hitap eden dergi yayımlanmamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra iktisadi konuları derinlemesine analiz eden dergiler bir önceki döneme göre fazla olmasına karşın bu dergiler de uzun süreli yayımlanmamış ve dergi sayısı yine sınırlı kalmıştır. Çalışmada iktisadi dergilerin sınırlı olması nedeniyle fikir ve edebiyat dergilerinden niceliği ve niteliği açısından iktisadi yazıların yer aldığı dergiler de incelenmiştir. Çalışmada 19 ve 20. yüzyıl Osmanlı iktisadını öğrenmede dönemin hadiselerini yansıtan iktisadî dergileri incelemesi bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada bu dönemde tartışılan ve konuşulan iktisadi kavramların ne olduğu gösterilmeye çalışılmış ve dergilerde ne tür konuların yaygın olarak tartışıldığı aktarılmıştır. Çalışmanın ana amacı süreli yayımlarda görülen iktisadi yazıların araştırılması ve incelenmesidir. 1857-1923 döneminde süreli yayımlarda görülen iktisadî mesele ve tartışmaları belirterek dönemin iktisadî anlayışını yansıtmaktır. İncelenen dergiler göz önüne alındığında iktisadî ve malî olaylar dönemin süreli yayımlarında genişçe yer almış, dönemin basın organlarında Osmanlı'nın her iktisadi sektörü hakkında ayrıntılı analizler yer almıştır. Ziraat, ticaret, sanayi, maliye, sermaye, bankacılık, şirketleşme, iktisat düşüncesi, kalkınma arayışları, ulaşım, madencilik, ormancılık, nüfus ve iktisat eğitimi görülen başlıca konulardır. Çalışma 1857-1923 döneminde yayımlanan iktisat dergileri ve iktisadî yazıların yer aldığı fikir ve edebi dergileri kapsamaktadır.

1. DERGİLERİN ELE ALDIĞI İKTİSADİ MESELELER

Osmanlı Devleti'nde yayımlanan iktisat dergileri dönemin iktisadi meselelerine değinmişler ve bu konuda bürokratlara çeşitli öneriler getirmişlerdir. Dergilerde ülkenin tüm iktisadi sorunları hakkında yazılar yayımlanmıştır. Dergilerde görülen yazılar çoğunlukla devletin önemli servet kaynakları olan ziraat, sanayi ve ticaret ile alakalı yazılar oluşturmaktadır. Bu üç önemli servet kaynağından başka devletin yaşadığı mali sorunlar da dergilerin önem verdiği iktisadi konudur. Dergilerde dönemin Osmanlı ekonomisini kalkınmak için neler yapılması gerektiği ve hangi iktisat düşüncesinin ülkenin çıkarlarına uygun olduğu hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu konuda liberalizm-korumacılık tartışmaları yaşanmıştır. Önemli iktisadi konular olan ormancılık, ulaşım, madencilik ve nüfus konusunda azımsanmayacak sayıda yazılar yayımlanmıştır. Dergilerde görülen yazıların bir kısmı tek bir iktisadi sektöre değinmekten ziyade tüm iktisadi sektörlere kısaca değinerek ülkenin genel sorunları ve çözümler öne sürülerek yayımlanmıştır. Bu çalışmada dergilerde görülen yazılar bir tasnife tabi tutularak yazılar ziraat, sanayi, ticaret, mali yapılanma: borçlanma,

vergiler ve bankacılık sistemi, iktisadi düşünce ve kalkınma arayışları, ulaşım, ormancılık ve madencilik, nüfus ve mesleki eğitim başlıkları altında verilmiştir.

1.1. Ziraat

Ziraata yönelik görülen yazıların genel vurgusu çiftçilere modern ziraat usulünü öğretmek ve çiftçilerin bu yöntemi modern tarımsal alet ve gereçlerle gerçekleştirilmesini sağlamaktır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1910a: 273-274). Osmanlı'da tarımsal kalkınmanın gerçekleşmesi için çiftçilere modern fennî ziraat yöntemlerini öğretmek ve modern ziraat alet ve araçları tanıtmak dergilerin ana hedefi olmuştur (*Ziraat Gazetesi* 1881: 3-4; Mesud Remzi 1901: 116; *İkramiyeli Ziraat Gazetesi* 1909a: 2-3). Yazılarda genel olarak ziraatın kalkınmasında ulaşımın önemli olduğu ifade edilmiş, bu konuda devletin etkin bir şekilde rol alması gerektiği vurgulanmıştır (Parvus Efendi 1913: 859-867). Ulaşımın gelişmesiyle çiftçilerin ziraatı pazar için gerçekleştirme imkânı arttığından ziraat işlerine rağbetinin artacağı belirtilmiştir (M. Nuri 1888: 2-4). Çiftçilerin tarımsal bilgi birikimini geliştirilmesi ve modern ziraat yöntemlerini öğretilmesi konusunda devletin girişimlerde bulunduğu ifade edilmiş ama bu girişimlerin yetersiz olduğu dile getirilmiştir (Ahmet Muhtar 1909b: 9). Devletin tarımsal kalkınma için Anadolu vilayetlerinde modern zirai bilgileri verecek mesleki eğitim kurumları ile numune çiftliklerini tesis etmesi gerektiği vurgulanmış, bu girişimler gerçekleştiğinde çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini daha verimli yöntemlerle gerçekleştireceği ifade edilmiştir (Yunus Nadi 1900:107).

Ziraat sektöründe görülen önemli bir sorun olan sermaye meselesinde de dönemin süreli yayınlarında birçok yazı kaleme alınmış, çiftçilerin sermaye sıkıntısına çözüm üretilmeye çalışılmıştır (Tekin Alp 1916c: 2). Çiftçilerin sermaye sorununu gidermek için borç almak zorunda kaldıkları murabahacıların ziraata büyük zararlar verdiği ifade edilmiş, devletin çiftçileri, bu kişilere başvurmasını ortadan kaldırmak için çözüm bulması istenmiştir (Aziz 1908b: 131-134). Çiftçilerin birikimlerini gereksiz harcamalarla tükettikleri konusu yazılarda sıklıkla işlenmiş, bu nedenle halka tasarruf düşüncesi verilmeye çalışılmıştır (Müftüzade Ali İhsan 1900-e: 136). Ziraatın kalkınmasıyla ilgili dergilerde sıklıkla dile getirilen diğer bir konu da çiftçilerden alınan vergi miktarının fazla olmasıdır. Çiftçilerin birikimlerinin vergilerle elinden alındığı, kazancından istifade edemeyen çiftçilerin çalışma motivasyonlarının düştüğü ve bunun sonucunda çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini çoğunlukla senelik tüketimlerini temin edecek şekilde gerçekleştirdikleri bildirilmiştir (A. N. 1911: 6). Çiftçilerin güvenlik sorunu da dergilerde tartışılmış, devletin çiftçilerin huzurunu temin altına alması gerektiği belirtilmiş, bu konuda çiftçilerin ziraatlarını ilerletmeleri için kendilerini güvende hissetmeleri gerektiği ifade edilmiştir (Aziz 1908a: 81). Dergilerde, devletin kırsal kesimdeki çiftçileri bilgilendirecek ve onlara tarımsal teşebbüslerinde yol gösterecek ziraat mühendislerini istihdam etmesi istenmiş, uzmanları köylere kadar göndermesi gerektiği dile getirilmiştir (M. A. 1916: 37-38; Mehmet Yaşar 1920: 5).

¹ Dergilerdeki bazı makalelerin yazar ismi yerine isim harflerin ilk harfleri yazıldığından bu makalelerin yazar isimleri bilinmemektedir. Bu gibi makalelerin yazarları rumuz harfleri ile gösterilmiştir.

Dergilerde tarımla alakalı tartışmaların yaşandığı başka bir konu, çiftçilerin üretimlerini çeşitlendirmesi ve tüm ziraat şubelerinde üretim gerçekleştirmesini sağlamak olmuştur. Çiftçilerin üretimini zamanla tek bir üründe uzmanlaşarak gerçekleştirdiği ifade edilmiş ve bu alışkanlıklarını değiştirmeleri istenmiştir (Fehmi 1885: 4-8). Tahıl üretimini gerçekleştirmek ziyade kazancı yüksek olan endüstriyel tarım ürünlerini de ekmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Önemli tarımsal sanayi ürünleri olan tütün, pamuk ve şeker pancarı gibi ürünleri ekmeleri istenmiş ve çiftçileri endüstriyel tarıma rağbeti artırmak için bu ürünlerin ekimi konusunda birçok yazı dizi kaleme alınmıştır (*Ziraat Gazetesi* 1882-b: 18-19; *Ziraat Gazetesi* 1882-a: 217; Faik 1905: 407). Meyvecilik, bağcılık, ipek böcekçiliği, tavukçuluk ve arıcılık sektöründe çiftçilerin yaşadıkları sorunları ortadan kaldırmak ve onlara pratik çözümler sağlamak amacıyla dergilerde önemli yazılar yayımlanmıştır (*Ziraat Gazetesi* 1883: 2-3; *Osmanlı Terakki-i Ziraat* 1894: 21-23; İhsan 1905: 183-184; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1899c: 345). Çiftçilerin bu gibi sektörlere pek rağbet etmediklerini dile getiren dönemin dergileri, bu sektörlerde yaygın bir şekilde görülen bitki ve hayvan hastalıkları konusunda bilgilendirici birçok yazı yayımlamıştır (Mustafa Azmi 1885: 31-34; *Vasıta-ı Servet* 1880a: 33-35).

Ziraatın şubelerinden olan hayvancılık konusunda da dergilerde yazılar görülmüştür. Yayımlanan bu yazılarda halkın hayvancılık sektörüne önem vermediği ifade edilmiş, hayvancılığın hem sayısal anlamda hem de kalite ve verim açısından önemli sorunlarla karşı karşıya olduğu ifade edilmiştir (M. Ali 1888: 54-58). Dergilerde, hayvan ırkının ıslah edilip çoğaltılması ve hayvan hastalıklarıyla mücadele etmek için devletin gerekli önlemleri almadığı belirtilmiş, bu konuda gerekli girişimlerin bir an önce gerçekleştirilmesi istenmiştir (Ahmet Muhtar 1909a: 55-70). Dergilerde hayvansal üretimi artırmak ve bu konuda çiftçilerin bilgi seviyesini artırmak amacıyla birçok yazı kaleme alınmıştır (İhsan 1913: 33-34). Ülkede hayvancılığı geliştirmek ve üretimi artırmak için kooperatif sistemi çözüm olarak öne sürülmüştür (İhsan 1910: 369-372).

Tarımsal faaliyetleri gerçekleştirecek iş gücü önemli sorunlardan biridir. Tarımsal üretimde hayvancılık önemli bir iş gücü kaynağı olarak görülmüş ve tarım sektöründe önemli bir faktör olmuştur (Senekerim 1913: 291-294). Osmanlı'da küçük ve büyük baş hayvanların nitelik olarak gerilemesi ve nicelik açısından da azalması nedeniyle işgücü eksikliği önemli bir sorun teşkil etmiş, bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla tarımsal üretimde makine gücünden faydalanması gerektiği yazılarda vurgulanmıştır. Dergilerde, ülkede yaşanan işgücü sorununun modern ziraat alet ve makinelerin kullanılması ve yaygınlaşmasıyla çözümleneceği görüşü dile getirilmiş, çiftçilerin bu modern teknolojiyi kullanmasını teşvik etmek yazıların ana vurgusu olmuştur (Oripidi 1920: 12-13). Tarımsal üretimi artırmak için geleneksel ziraat alet ve gereçlerin bir an önce modern teknolojiyle değiştirilmesi istenmiş, modern ziraat aletlerin kullanılmasıyla maliyetlerin düşeceği ve iş gücü eksikliğinin kendiliğinden giderileceği ifade edilmiştir (Mehmet Namık 1922: 185-186).

1.2. Ticaret

Sürelî yayımlarda Osmanlı'da ticaretin gelişmesi için ne gibi teşebbüslerde bulunulması sıklıkla tartışılan konulardan bir diğeri olmuştur. İlk dönem ki dergilerde, Osmanlı ticaretinin geri kalmasının sebebi halkın maişetini giderici teşebbüslerden başka herhangi bir meşgalede bulunmaması ve tüccarların teşebbüslerini gerçekleştirecek bilgi ve tecrübeden mahrum olması gösterilmiştir (Vahan Efendi 1863: 346-349). Halkın ticarî bilgisini artırmak amacıyla yayımlanan *Takvim-i Ticaret*, bu hususta tüccarların bilgilerini artırmak için ticaret hakkında her türlü ansiklopedik bilgiyi vermiştir (*Takvim-i Ticaret* 1866c: 1; *Takvim-i Ticaret* 1867a: 1). Ticaretin gelişmesi ve kolaylaşması için bankalarının tesis edilip yaygınlaşması gerektiği dergilerinin dile getirdiği diğer bir konudur (*Takvim-i Ticaret* 1866e: 1). Ticaretin geliştirilmesi için öncelikle karayolu ve demiryollarının inşası, posta muamelatının düzenlenmesi, iç gümrük ve bu tarz vergilerin kaldırılması, dok ve ambarların tesis edilmesi ve millî denizciliğin geliştirilmesi gibi hususlarda devletin gerekli alt yapıları tesis etmesi istenmiş ve ticaretin kolaylıkla yapılması için teşvikleri göstermesi gerektiği vurgulanmıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886a: 1; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886b: 1-2; Asımzade Halil Rifat 1899a: 23-24). Ticaretin gelişmesi için ticaret borsalarının teşkil edilmesinin ticarî işlemlerin uygun rekabet şartlarıyla gerçekleşmesini sağlayacağından dergilerde ticaret borsaların ülkenin önemli ticaret merkezlerinde tesis edilmesinin şart olduğu sürekli yazılmıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1901-b: 1). Ticaretin gelişmesi için şirketlerin kurulması hususu, değinilen önemli bir nokta olmuş ve bu konuda halkın gerekli rağbeti göstermediğinden ticarî teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlandığı vurgulanmıştır (Müftüzade Ali İhsan 1899-a: 162; 1900-a: 20). Ecnebi ve gayrimüslimlerin ticarî teşebbüslerde başarılı olmasının ana sebebinin şirketler olduğu belirtilmiş, bu konuda devletin gerekli teşvik ve desteği göstermesi gerektiği yazılmıştır (Müftüzade Ali İhsan 1900b: s.3-4).

1908 senesi sonrası dergilerde ise tartışılan konular önceki konular paralelinde olmakla birlikte bu dönemde ticarî hususlar daha canlı bir biçimde tartışılmış ve çeşitli öneriler getirilmiştir. Dergilerde ticaretin gelişmemesinin sebebi olarak toplumda gözlemlenen gelenek ve göreneğin hâkim olduğu belirtilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1908a: 602-603). Osmanlı toplum yaşantısında ticaretle uğraşanlara hiçbir zaman değer verilmediği, anneler tarafından yetiştirilen çocukların paşa ve memur olmak duygusuyla büyütüldüğünden bu çocukların büyüdüklerinde ticarî teşebbüslere atılmada bir isteksizliğin yaşandığı vurgulanmıştır. Önceki dönemde değinilen ticaretin gelişmesi ve tüccarların bu gibi teşebbüslerde başarılı olması için şirketlerin önemli olduğu görüşü bu dönemdeki dergilerde vurgulanan diğer bir husustur (E.V. 1917: 75-76). Dergilerde önceki dönemde cılız bir şekilde görülen millî ticaret ve millî tüccar kavramları bu dönemde hararetle bir şekilde savunulmuştur. Osmanlı ticaretinin geri kalmasının tek sebebi olarak ülkeyi ve halkı düşünen millî tüccarların eksikliği olduğu ifade edilmiştir (E. A. 1919: 93-96). Bu durumu ortadan kaldırmadan ülkenin kalkınamayacağı belirtilerek devletin de bu hususta gerekli teşvik ve desteği göstermesi istenmiştir (Ethem Nejad 1913b: 50-52).

Önceki asırlara göre 19. yüzyılda Osmanlı iktisadında dış ticaretin önemi artmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi gelişmiş ülkelere tarım ürünleri başta olmak üzere hammadde ihraç eden bir ülke konuma gelmesi nedeniyle ülkede üretilen ürünlerin dış ülkelerdeki rağbetinin artırılmasına çalışılması gerekmiştir. Bu nedenle dergilerde ülke ürünlerinin uluslararası piyasada rağbet görmesi için devletin gerekli hazırlıkları göstermesi gerektiği belirtilmiştir (Müftüzade Ali İhsan 1900c: 70-71). İlk dönemki dergilerde dış ticaret hususunda görülen en önemli sıkıntı tüccarların Osmanlı'nın ticari itibarını zedeleyecek ticari girişimlerde bulunması gösterilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1902b: 1). Bazı tüccarların şahsi çıkarları ön planda tutarak dış ülkelere bozuk, adi veya hileli malları gönderdikleri belirtilmiş, bu nedenle Avrupa piyasalarında Türk mallarına dikkat edildiği bildirilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1902a: 1-2). Yazılarda, devletin bu hususta tedbirleri alması gerektiği vurgulanmış, Türk mallarına dış piyasada görülen ön yargıların giderilmesi hususunda çalışmaların yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Osmanlı ticaretinin gelişmesi önündeki en önemli engel olan kapitülasyonlar ise dergilerde tartışılan diğer bir husus olmuş, kapitülasyonlar nedeniyle iktisaden gelebileceği belirtilmiştir (*Mizan* 1889c: 961-962).

II. Meşrutiyet'ten sonra yayımlanan dergilerde Osmanlı ticaretinin gelişmesi için dış ticarete önem verilmesi istenmiş, ülkelerin gelişmişliği uluslararası piyasada etkinliğiyle doğru orantılı olduğu vurgulanmıştır (*Fünun ve Sanayi* 1910: 109-110). Osmanlı dış ticaretinde görece bir gelişmişlik görülmesine karşın dış ticaretin daha çok ecnebiler tarafından yürütülmesi eleştirilmiş, bunun ülkeye olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir (Arşak Seğpuyan 1913: 73-74). Dış ticaretin ecnebiler tarafından icra edilmesi nedeniyle ülkenin birçok sermayesinin komisyoncu tüccarlara aktığı ve ülkeye gelen ürünlerin kalitelerin düşük olduğu aktarılarak bu duruma çözümler önerilmiştir (J. Y. 1914; 1). Bu dönemdeki dergilerin çoğunluğu dış ticarete himaye politikasının benimsemesi gerektiğini söylemiştir. Bu hususta Almanya, Rusya ve ABD örnek gösterilmiştir. Ticaretin gelişmesi ve halkın iç üretimi kullanmaları için milli tüketime ehemmiyet verilmesi dergilerde görülen bir husustur (Ethem Nejad 1913b: 50-52). Dış ticarete gümrük tarifelerinin önemli bir etken olan kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Gümrük tarifelerin uygulamasında özenin gösterilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Tekin Alp 1916a: 1).

19. yüzyılda dünyada ticaretin gelişmesi ve mal dolaşımlarının hızlanması neticesi ile önceki dönemlerde pazar ve panayırlar şeklinde yapılan ürünlerin teşhir edilmesi meselesi bu dönemde uluslararası sergilerin açılması ile giderilmiştir. Bu yüzyılda ticaretin gelişmesinde sergilerin olumlu etkileri olması nedeniyle birçok ulusal ve uluslararası sergi açılmıştır. Dergilerde bu husus çok değinilen konulardan biri olmuştur. Özellikle 1862 senesinde İstanbul'da açılan uluslararası sergi nedeniyle dergilerde özelde İstanbul sergisi genelde sergiler hakkında birçok yazı yayımlanmıştır (Kadri 1863a: 337-342). Sergilerin ticaretin gelişmesinde önemli bir etken olduğu belirtilmiş, ülkede bu tarz sergilerinin açılmasının ülkenin üretimi ve ticareti açısından bir güç sağlayacağı ifade edilmiştir (*Mizan* 1889b: 938-940; *Mutalaa* 1896: 1). 1908 sonrası dergilerde de sergilerin Osmanlı'da üretilen ürünlerin tanıtımında büyük katkılar sağladığı dile getirilmiş, sergiler sayesinde ülkede nelerin yetişti-

ğinin öğrenildiği belirtilmiştir (Tekin Alp 1916-d: 1). Milli sanayi ve milli ticaretin gelişmesi açısından sergilerin önemli amil olduğu vurgulanmıştır (İbrahim Pertev 1918c: 121-123).

Ticaretin gelişmesi için önemli olan diğer etken, tüccarların teşebbüslerinde onlara yardımcı olan ve yol gösteren ticaret odalarıdır. İlk dönem dergilerde devletin tüm vilayetlerinde kurduğu ticaret odaların açılmasını destekleyici yazılar görülmüştür (*Mizan* 1889d: 962-963). Bu yazılarda ticaret odalarının iç sanayi ve ziraat ürünlerin piyasalarda rağbet görmeleri için faaliyetlerde bulunması gerektiği vurgulanmış, bu konuda ticaret odalarının büyük katkıları olacağı belirtilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1889b: 28). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de ticaret odalarının ticaretin gelişmesi açısından önemli olduğunu belirten yazılar görülmüştür. Bu yazılarda ülkedeki ticaret odalarının çoğunun kâğıt üzerinde var olduğu, bunların işlevlerini tam olarak gerçekleştiremedikleri belirtilmiştir (M. C. 1917b: 289-291).

1908 sonrası dergilerde iç ticareti canlandırmak ve yerli tüccarlar oluşturmak amacıyla ticaretin önemli unsuru olan esnafın sorunları değinilen önemli konulardan biri olmuştur. Esnafın karşılaştıkları sorunlara yönelik çözümler getirilmeye çalışılmış ve esnafın bilgi seviyesini artırmak amacıyla onlara yönelik bilgilendirici yayımlar yapılmıştır (Tevfik Nureddin 1911: 42-45). Yazılarda esnafın gerilemesinin en büyük sebebinin rekabet şartlarını ortadan kaldıran kapitülasyonlar olduğu belirtilmiş, kapitülasyonların bir an önce kaldırılması istenmiştir (Mühendis Faik 1914: 315-316). Esnafın bugünkü durumunun bir diğer sebebi olarak esnafın kendilerini zamanın şartlarına intibak ettirememesi olduğu dile getirilmiş ve bu hususta esnafın modern bilgi ve teknikleri öğrenmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Dergilerde görülen diğer bir meselenin de esnafın yaşadıkları sermaye sıkıntısı olduğu ifade edilmiş, bu duruma çözüm olarak da aralarında birlikler kurulması istenmiştir (Tevfik Nureddin 1912: 360-365). Esnafın kooperatif şirketleri kurarak yaşadıkları maddi ve teknik sorunlara çözümler üretecekleri vurgulanmıştır. Devletin esnafı himaye etmesi gerektiği dergilerde belirtilen hususlardan bir diğeridir (Ahmet Muhtar 1914: 746-754).

II. Meşrutiyet dergilerinde ilan ve reklamın önemi hakkında yayımlanan yazılarda ilan ve reklamlardan faydalanılması ve ürünlerin satılmasında tüketicilere bu ürünlerin uygun bir dille anlatılması gerektiği belirtilmiştir (Ethem Nejad 1908: 665-668). Kalkınmış ülkelerin ticaretinin gelişmesinin bu ülkelerin ilan ve reklamlara önem verilmesi sayesinde olduğu ifade edilmiş, bunların ülkedeki ticarethaneler tarafından benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Abdi Tefvik 1917b: 279). İlan ve reklamcılığı tüccarlara öğretmek ve bunların uygulanması hususunda dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda dergilerde birçok yazı görülmüştür (Abdi Tefvik 1917a: 7-10).

I. Dünya Savaşı'nın olumsuz şartları sonucu yaşanan pahalılık meselesi de dergilerde sıklıkla ifade edilen bir konu olmuştur. Bu yazılarda pahalılığın hemen her memlekette harbin bir neticesi olarak ortaya çıktığı, bu hususta hükümetin, meselenin halledilmesi için ciddi çabalar içerisine olduğu vurgulanmıştır (Halkı Seven 1913: 89-90). Ülkede görülen pahalılığın sebeplerine değinen yazılarda pahalılıktan istifade etmek isteyen muhtekir eleş-

tirilmiş ve devletin bu soruna kalıcı çözümler bulunması istenmiştir (*İktisadiyat Mecmuası* 1917a: 4-5).

1.3. Sanayi

Dergilerde iktisadın önemli sektörü olan sanayi hususunda birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda Osmanlı'da sanayinin önceki asırlara göre gerilediği belirtilmiş ve bu durumdan kurtulmak için sanayide ne gibi teşebbüslerin yapılması gerektiği dile getirilmiştir. Osmanlı'da sanayinin gerilemesinin temel nedeni halkın yerli üretime rağbet etmemesi şeklinde gösterilmiştir. Batıdan ithal edilen ürünlerin Osmanlı'da üretilen ürünlere göre daha ucuz ve çekici olması nedeniyle yerli ürünlere ilgi gösterilmediği belirtilmiştir (Ali Suavi 1870b: 727-730). Dönemin dergileri, ülkenin sanayisini geliştirmek amacıyla ticareti serbest hale getirmek, ham eşyalardan alınan vergileri azaltmak, iç gümrük vergisini kaldırmak, sanayi mektepleri tesis etmek ve fabrikalar teşkil etmek gibi birtakım önerileri dile getirmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886c: 2). Devlet tarafından fabrikaların himaye edilmesi istenmiş, lakin küçük ölçekli sanayi şubelerinde uygulanan inhisar politikaları eleştirilmiş ve bu tarz sanayi şubelerinde verilen inhisarların ülkenin sanayine birçok zararları olduğu belirtilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1890: 1; Asımzade Halil Rifat 1899a: 23-24).

Sanayinin gelişmesi için ne gibi politikalarının yürütülmesi gerektiği 1908 senesi sonrası dergilerde de görülmüştür. Bu dönemdeki yazılarda da sanayinin gelişmemesinin en önemli sebebi olarak yine halkın yerli ürünlere rağbet etmemesi gösterilmiştir (Tahsinzade İsmail 1911: 11-12). Dergilerin bir kısmı devletin kalkınması için öncelikle sanayi sektörüne önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir (*Sanayi* 1917b: 2-4). Ülkede sanayinin gelişmesi hususunda görülen en önemli sıkıntının işletme sahiplerinin ihtiyacını hissettikleri sermayenin tedarik edilmesi olduğu belirtilmiştir. Bu konuda devletin girişimcilere sermayeyi tedarik edecek sanayi bankaları gibi mali kurumları tesis etmesi gerektiği vurgulanmıştır (*Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye* 1914c: 4-5). II. Meşrutiyet sonrası dönemde devlet ülkenin içinde bulunduğu sanayinin durumunu öğrenmek amacıyla sanayi tesislerini saymıştır. Dergilerde sanayi sayımına önem vermiş, sayım bilgilerini sütunlarında aktarmıştır (İbrahim Pertev 1918a: 1; 1918b: 1-4).

İlk dönem dergilerde Osmanlı'da sanayinin geri kalmasının en önemli nedeni olarak üretim maliyetlerini düşük olmasını sağlayan büyük ölçekli sanayi tesislerinin ülkede çok az oluşu gösterilmiştir. Osmanlı'nın sanayide tekrardan gelişmesi ve kalkınması için bir an önce ülkede fabrikaların tesis edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1901a: 1). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de fabrikalaşma teşebbüsleri ülkenin sanayi sektöründe gelişmesi açısından önemli bir güç olduğu görüşü savunulmuştur (Ahmet Şemseddin 1910: 33-35). Dergilerde, devletin fabrikalaşma hususunda her türlü kolaylığı gösterdiği belirtilmiş, buna karşın halkın fabrikalaşma teşebbüslere girişmemesi eleştirilmiş ve halkın bu gibi teşebbüslerde bulunmasına yönelik teşvik edici yazılar yayımlanmıştır (*İktisadiyat Mecmuası* 1917b: 5-6). Ülkede sanayi sektöründe yaşanan diğer bir sıkıntı sermaye

ye meselesi olduğu II. Meşrutiyet dönemi dergilerde de işlenmiş, devletin bu hususta gerekli desteği göstermesi ve sanayi bankası tesis etmesi istenmiştir (Mehmet Zeki 1914: 249-250).

II. Meşrutiyet dönemi dergilerin değindiği diğer bir husus ülkedeki nitelikli işgücü açığı meselesidir. Yazılarda ülkede sanayi sektöründe istihdam edilecek nitelikli ve donanımlı eleman sıkıntısı yaşandığı ifade edilmiş ve bunun halledilmesi için devletin bir an önce sanayi eğitim kurumlarını tesis etmesi dile getirilmiştir (İbrahim Pertev 1919: 70). Dergilerin sıklıkla dile getirdiği diğer bir husus işçi hakları sorunudur (Hulusi 1910: 188-190). Yazılarla hem işçilere ne gibi haklarının olduğu aktarılmış hem de işçilerin eğitilmesi amaçlanmıştır. İşçilerin haklarını savunmaları için bir araya gelerek dernekler kurmaları istenmiştir. (*Aydınlık* 1923: 317-318). II. Meşrutiyet'ten sonra görülen özgürlük ortamı sonucu işçiler çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal güvenlik ve maaş gibi hususlarda haklarını savunmaları hususunda çeşitli grevlerde bulunmuştur (Mustafa Suphi 1911: 63-66). Dergilerde işçilerin eylemlerini destekleyici yazılar görülmüş ve işçilerin, haklarını savunmaları için birlik olması istenmiştir (*Sanayi* 1919: 222).

1.4. Mali Yapılanma: Borçlanma, Vergiler ve Bankacılık Sistemi

İlk dönem dergilerde mali olarak en çok işlenen konu dış borçlanma meselesidir. Sütunlarda devletin bilinçsiz borçlanmaları eleştirilmiş, borçlanma, maliyenin düzelmesini engelleyen en faktör olarak görülmüştür (*Takvim-i Ticaret* 1867: 1). Mali bürokratların işin ehli olmadığından dolayı alınan önlemlerin daha kalıcı sorunların doğmasına yol açtığı belirtilmiştir (Ali Suavi 1870a: 772-777). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de borçlanmaların geri ödenmemesi sonucu kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin politikaları tenkid edilmiştir (*İstişare* 1908: 633-639). Devletin resmi bankası Osmanlı Bankası ile Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin Avrupa mali çevrelerinin yönetimi altında Osmanlı'yı sömürme araçları olarak kullanıldığı vurgulanmış, bu iki kurumun bir an önce kaldırılması gerektiği dile getirilmiştir (Filibeli Ahmet Hilmi 1910b: 1-3). Dergilerde borçlanma meselesi tartışılan önemli bir iktisadi unsurdur. Cihan Harbi esnasında savaşın giderlerini karşılamak amacıyla yapılan iç borçlanma desteklenmiş ve halkın iç borçlanmaya rağbet etmesi için teşvik edici birçok yazı yayımlanmıştır. Bu yazılarla iç borçlanmanın devletin ekonomisine pozitif bir katkı sağlayacağı dile getirilmiştir (Tekin Alp 1918a: 263-264). Dış borçlanma hususunda yayımlanan yazılarda devletin önceki yıllardan beri yaptığı dış borçlanmaların ekonomiyi ipotek altına aldığı ifade edilmiştir (Parvus Efendi 1912b: 523-525).

İlk dönemki dergilerde devletin önemli gelir kaynağı olan vergiler hakkında birçok yazı yayımlanmıştır. Bu yazılarda vergilerden daha fazla gelir elde etmek için devletin önem vermesi gerektiği hususlar belirtilmiştir (*Vergi ve Arazi Mecmuası* 1885: 5-6; *Mizan* 1889a: 893; *Mizan* 1890: 1219-1220). II. Meşrutiyet dergileri de devletin önemli gelir kaynağı olan vergiler hususuna da değinmiştir. Çiftçilerden alınan vergilerin mutedil bir oranda alınması istenmiş ve vergilerin çiftçiler üzerinde bir yük olarak algılanmaması gerektiği dile getirilmiştir (Parvus Efendi 1912a: 401-402).

Dergilerde borsaların işlevinin ne olduğu, borsaların ziraata ve ticarete olan katkıları hususunda da birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda borsaların işlevinin Osmanlı'da tam olarak algılanamadığından borsaların yayılamadığını ama Avrupa'da borsalar sayesinde ticarî muamelelerin düzenli yürütüldüğü ve bunun ticareti kolaylaştırdığı vurgulanmıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1908b: 334-336).

İktisadî teşebbüslerin işlenmesinde her iktisadî sektörle doğrudan alakalı olan sermaye meselesi sürekli işlenen bir iktisadî kavramdır. İlk dönem çıkan dergilerde ülkede yerli sermayenin oluşması ve halkın tasarruf düşüncesiyle birikim yapması için teşvik edici bir yaklaşım görülmüştür (*Takvim-i Ticaret* 1866a: 4; Kadri 1864: 389-392). II. Meşrutiyet dergilerinde de sermaye sorunu işlenmiş, ülkede gerçekleşen yatırımların yerli sermaye ile yapılması gerektiği vurgulanarak bu dönemde görülen millî iktisat düşüncesi nedeniyle yabancı sermayeye mesafe konulması istenmiştir (Galip Haldun 1912: 1112-1113). Yerli sermayenin oluşması için halka tasarruf düşüncesi aşılanmaya devam edilmiştir (Sebuğ 1913: 65-66). Yabancı sermayenin ülkede serbest bir şekilde tüm teşebbüslerde faaliyet gösterilmesine yönelik eleştiriler görülmüş ve bunun sınırlandırılması istenmiştir (Ahmet Muhiddin 1915: 780-782). Yabancı sermayenin ülkede görülmesinden ziyade yabancı sermayenin tahakküm edici bir boyutta faaliyet göstermesi eleştirilmiştir. Bu yazılarda yabancı sermayenin siyasi müşkülâtlar içinde olmaması istenmiş ve bu tarz sermayelerin ülkede faaliyetlerde bulunmaması dile getirilmiştir. İktisadî teşebbüslerin millî sermaye ile gerçekleşmesinin ülkenin kalkınması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır (Tekin Alp 1917b: 1-3). II. Meşrutiyet sonrası dergileri, Tanzimat yöneticilerinin bilinçsizce Avrupa mali çevrelerinden aldıkları borçlanmalar neticesi ekonominin bu hale geldiğini ifade etmişlerdir. Ülkenin tüm iktisadî teşebbüslerinde yabancı sermaye kullandıklarını belirtmiş, Tanzimat bürokratlarının yabancı sermaye taraftarlığı tenkit edilmiştir (M. Zühdü 1922: 158-159). Yazılarda Osmanlı'nın iktisadının gelişmemesinin en önemli sebebi olarak ülkede sanai, ticari ve zirai teşebbüslere girişecek sermaye sahibi orta sınıfın olmaması gösterilmiştir (Muhittin 1913a: 47-48). Bu nedenle ülkede iktisadî teşebbüsleri gerçekleştirecek bir orta sınıfın oluşturulması gerektiği vurgulanmış, devletin bu hususta yerli sermayedarlara kolaylıklar göstermesi ve bu gibi sermaye sahiplerini himaye etmesi gerektiği açıklanmıştır (A. Y. 1917: 3521-3523).

İlk dönemki dergilerde iktisadın önemli bir kurumu olan bankacılık sektörü hakkında birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda bankacılık sektörünün önemi dile getirilmiş, ülkede bir an önce bankaların kurulması ve yaygınlaşması gerektiği ifade edilmiştir (*Mir'at* 1863: 37-38). Bankalar sayesinde ticarî muamelelerin kolayca yürütüldüğü, halkın biriktirdiği paraların işlenmesini temin edilmesiyle memleketin, bu sermayeden kazanç sağladığına değinilmiştir. (Kadri 1863b: 495-502). Bankaların tarımsal kredi hususunda önemli faydaları olduğu belirtilmiş ve çiftçilerin yaşadığı sermaye sorununa tarımsal bankaların çözüm getireceği ifade edilmiştir (*Vasıta-ı Servet* 1880b: 113-114). Dergilerde, ülkede 1888 senesinde çiftçilerinin kredini sorununu gidermek amacıyla tesis edilen Ziraat Bankası konusunda fazla sayıda yazı kaleme alınmış, bu yazılarla yeni kurulan ziraat bankasının ülkedeki tarımsal

kredi sorununa çözüm getireceği belirtilmiş ve ziraat bankasının ülke ziraatının gelişiminde önemli katkılar sağlayacağı dile getirilmiştir (Mustafa Nail 1885: 66-68).

1908 sonrası dergilerde de çiftçilerin sermaye sıkıntısına ve Ziraat Bankasının teşebbüsleri ve tarıma katkısı konusunda birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarda bankanın ülkede yaşanan sermaye sıkıntısına çözümler getirmesine karşın yeterince başarılı olmadığı ifade edilmiş ve banka nizamnamesinin değiştirilerek çiftçilere daha fazla yardımcı olması ve sermaye sorununa kalıcı çözümler getirmesi istenmiştir (M. Zühdü 1914: 2183-2187). Çiftçilerin kredi sorununa çözüm bulmak amacıyla Avrupa'da yaygın bir şekilde görülen köy bankalarının kurulması önerilmiş, kurulacak köy bankaları sayesinde köylerdeki çiftçilerin sermaye sorunun ortadan kalkacağı dile getirilmiştir (Tekin Alp 1916-b: 2). Devletin resmî bankası Osmanlı bankasının ülkenin çıkarlarını gözetmekten çok Avrupa sermayedarlarının çıkarlarını gözettiği vurgulanmıştır (Filibeli Ahmet Hilmi 1910a: 1-2). Bu doğrultuda devletin çıkarlarını gözetken ve millî sermayeden oluşan bir resmî bankanın kurulması gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir (Tekin Alp 1916e: 2). 1917 senesinde kurulan, ileride devletin resmî bankası olacak olan İtibar-ı Milli Bankası'nı dergiler memnuniyetle karşılamıştır. Halkın bu bankanın muamelelerine rağbet etmesi için dergilerde teşvik edici yazılar yayımlanmıştır (Tekin Alp 1917a: 1-2).

Sürelî yayımlarda iktisadi teşebbüslerde yaşanan sermaye sıkıntısını gidermek amacıyla şirketlerin önemini belirten birçok yazı görülmüştür. Bu yazılarla ülkede yaşanan sermaye sıkıntısının şirketlerin kurulmasıyla giderileceği belirtilmiştir (*Takvim-i Ticaret* 1866b: 1). Hükümetin, ülkede şirketlerin yayılması için her türlü teşviki ve desteği gösterdiğini belirten dergiler, halkın şirketleşmeye rağbet etmeleri için çaba göstermiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1899d: 346). Avrupa'nın iktisadî başarısının temelinde şirketleşmeyi gösteren dergiler, Osmanlı'nın kalkınması için şirketleşmenin ülkede bir an önce görülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Müftüzade Ali İhsan 1899b: 20). Bu hususta halka yönelik bilgilendirici yazılar yayımlanmış halka şirketin ne olduğu ve çeşitli şirket türleri aktararak ülke için önemli olan şirketlerin anonim ve kooperatif şirketler olduğu belirtilmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1903: 81-82). Bu iki şirket türünün ülke için önemli yararlar getireceği ifade edilmiştir (Müftüzade Ali İhsan 1900d: 75). Ülkede iktisadî teşebbüslerin artması için şirketleşmenin gerektiği belirtilmiş, şirketler sayesinde ülkenin kalkınacağı savunulmuştur (Asımzade Halil Rıfat 1899b: 43-44). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde de ülkedeki büyük iktisadî teşebbüslerin ancak şirketler sayesinde gerçekleştirebileceği belirtilmiştir (Aynızade Hasan Tahsin 1908b: 100-101).

1.5. İktisadi Düşünce ve Kalkınma Arayışları

İlk dönemki dergilerde ülkede icra edilecek iktisadî sistemin doğrudan ne olması gerektiği hususundaki yazılar azımsanacak derecede azdır. Serbest iktisat düşüncesinin uygulanması hususu dönemin dergilerinde savunulmamış, sadece liberal düşüncesinin özel girişim ruhu ve ziraat alanında uzmanlaşma hususları açısından ülkenin yararı açısından önemli olduğu ifade edilmiştir. Halkın iktisadî teşebbüslere girişmekte ihtiyatlı olduğunu belirten

dönemin dergileri bu hususta halkın özel teşebbüs faaliyetlerinde bulunması için teşvik edici yazılar yayımlamıştır (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1886b: 2). Dergilerde, halkın iktisadî teşebbüslere girişmesi ve teşebbüs-i şahsî ruhunun kazanılmasının ancak eğitimle olacağı belirtilmiş, halka ticarî teşebbüslere yardımcı olacak gerekli donanımı veren ticaret mekteplerinin açılması istenmiştir (*Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1899a: 361). Özellikle 1880'li yıllardan sonraki dergilerde ülkeyi haricî etkilerden korumak amacıyla gümrüklerin yükseltilecek Osmanlı iktisadının himaye edilmesi görüşü taraftar bulmuştur. Ülke ürünlerinin ecnebi ürünlerle rekabet etmeleri için himaye edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. (*Takvim-i Ticaret* 1866d: 1). İktisadî politikalarının liberal doğrultuda yürütülmesinin uygun olmadığı, aksine ucuz ecnebi ürünleri rekabetine karşın yerli ürünlerin himaye edilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir (*Mizan* 1889f: 1087). Osmanlı'nın yerli ürünlerine rağbet edilmesi gerektiği hususunda birçok yazı görülmüştür. İktisada milli bir nazarla bakan bu yazılarda millî ürünlere rağbet edilmesi gerektiği ülkenin ancak bu yöntemle kalkınabileceği dile getirilmiştir (*Hadika* 1870: 38-39).

II. Meşrutiyet sonrası yayımlanan süreli yayımlarda Osmanlı'da uygulanması gereken iktisadî düşüncenin liberal iktisat düşüncesinin olması gerektiğini savunan yayım organı *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'dır. *UIİM*, serbest mübadele sisteminin ülkede uygulanmasının ülkenin çıkarlarına uygun olduğunu belirtmiş, bu doğrultuda yayım politikasını sürdürmüştür (Mehmet Cavid 1908: 4-5). Serbest mübadele sisteminin bir sistem olarak tamamıyla tatbik edilmesi gerektiğini savunan *UIİM* den başka bir dergi olmamasına karşın dönemin dergilerinde teşebbüs-i şahsî ruhunun canlanması için birçok yazı görülmüş, bu yazılarla insanlara özel girişim düşüncesi teşvik edilmiş ve halkın bu tarz mesleklere rağbet etmesi istenmiştir (İsmail Safa 1909: 14). Mülkiye, İstişare ve İçtihad'da yayımlanan yazılarda halkın geçimini daha çok devlet kapısında memur olarak çalışmaya gidermek duygusunda olduğunu belirtilmiştir. Halkın geçimini karşılamak amacıyla özel girişim faaliyetlerinde bulunmaları istenmiş ve bu hususta halk özel girişime teşvik edilmiştir (Necip Asım 1908: 107-109; A. S. 1910: 50-63; Ali Kami 1913: 1346-1348). Ülkede ticaretin serbest olmasını savunan *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* ve *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* gibi dergiler, serbest ticaret düşüncesini savunan yazıya yayımlamışlar, yazılarla ticaretin gelişmesi için serbest ticaretin önemini dile getirmişlerdir (Ahmet Hamdi 1917: 3-5).

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında cılız bir şekilde görülen himaye politikasının ülkede uygulanması gerektiği düşüncesi Balkan savaşlarından sonra güçlü bir şekilde dile getirilmiş ve Osmanlı iktisadının kurtuluşunun tek çaresi olarak himaye politikası gösterilmiştir. Himaye düşüncesini II. Meşrutiyetin ilk yıllarında savunan yayım organı *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'dir. Dergide yayımlanan yazılarda tüm devletlerin gümrük tarifelerinde himaye politikasının uygulandığını, serbest ticareti savunan İngiltere'nin bile yirmiden fazla ürünü himaye eden yüksek gümrük resmi konduğu dile getirilmiştir (İsmail Suphi 1908: 205-206). Himaye düşüncesinin Osmanlı'da uygulanması gerektiğini belirten yazılar *Aşiyân*'da da görülmüştür. Dergi, tüm devletlerin gümrük vergilerini artırarak iç

ticareti koruduklarını Osmanlı ekonomisinin daha da kötüleşmemesi için devletin ülkede bu politikayı bir an önce hayata geçirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Aynizade Hasan Tahsin 1908a: 86-87). Osmanlı'da himaye düşüncesinin uygulanmasını savunan yazılar *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* ile *Çiftçiler Derneği Mecmuası* 'nda görülmüştür. Bu yazılarda ülkenin kalkınması ve halkın refahı için himaye politikalarının uygulanması gerektiği dile getirilmiş, dış ticaret açığının büyüdüğünü bunu ortadan kaldırmanın tek çaresinin ihracatı çoğaltmak gerektiğini bunun ise gümrük politikaları ile ülkenin iktisadının himaye edilmesi ile gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (M. A. 1917: 125-126; M. C. 1918: 17-19).

Milli iktisat düşüncesi Osmanlı'da 1870'lerden beri tartışılan ve ülkede uygulanması istenilen bir düşünce olmasına karşın Balkan savaşlarından sonra güçlü bir şekilde dile getirilmiş ve Cihan Harbi yıllarında ise devlet tarafından uygulanmıştır. Millî iktisat politikasını savunan süreli yayımlar, *Halka Doğru, İslam Mecmuası, Türk Yurdu, İktisadiyat Mecmuası, Yeni Mecmua ve Küçük Mecmua* gibi dergilerdir. Bu dergilerde milli iktisadın Osmanlı iktisadının gelişmesi açısından önemli olduğu belirtilmiş, ülke kalkınmasının millî iktisat politikalarının uygulanmasıyla gerçekleşeceği dile getirilmiştir (Muhittin 1913b: 53-55; Tekin Alp 1915: 560-561; M. Zühdü 1915: 2616-2617; Ziya Gökalp 1916: 2-3).

II. Meşrutiyet sonrasında, özellikle Cihan harbinin ilk yıllarında, Osmanlı'da yaygınlaşan iktisadi teşebbüsler, bir takım olumsuz neticeler doğurmuştur. Yaygınlaşan toplumsal sorunlara yönelik çözüm olmak amacıyla solidarizm düşüncesi dönemin yayım organlarında tartışılmaya başlamıştır. Solidarizm düşüncesini savunan *Yeni Mecmua*'da, bu düşüncenin ne olduğu belirtilerek amaçları anlatılmış ve solidarizmin Osmanlı'nın yaşadığı sorunlara çözüm üretecek bir düşünce sistemi olduğu dile getirilmiştir (Tekin Alp 1918b: 518-519). Sermaye sahibi zengin sınıf yaratma düşüncesi ile gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin bir takım olumsuz neticeler ortaya çıkarttığını belirten bu düşüncenin savunucuları, ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla toplumda bir dayanışma duygusunun gelişmesi ve hâkim olması gerektiğini dile getirmiştir (Necmettin Sadak, 1917: 496-498).

19. yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan sosyalizm düşüncesi II. Meşrutiyet sonrası dergilerde savunulan düşünce akımlarından biridir. *İştirak, Aydınlık ve Kurtuluş* dergileri Osmanlı'da uygulanan iktisat politikalarının sosyalizm düşüncesi ekseninde olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu dergiler işçilerin sorunlarına değinmiş ve işçilerin yönetimde doğrudan aktif şekilde görev almalarını istemişlerdir (Şefik Hüsnü 1923: 414-415; *İştirak* 1910: 198-201)

Dergilerde devletin iktisadi olarak geri kaldığı herkesin hem fikir olduğu bir kanı haline gelmiş bu konuda ülkenin kalkınması için devletin bir kalkınma politikasını kendisine amaç edinmesi dile getirilmiştir. Lakin bu kalkınmanın nasıl gerçekleşeceği hususunda farklı görüşler ifade edilmiştir. Ziraat, ticaret ve sanayi sektörlerinin aynı anda geliştirilmesinin ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle zor olduğu belirtilmiş, öncelikle bir sektörde kalkınmasını ya da iki sektörde kalkınmasını dile getiren öneriler görülmüştür. İlk dönemki yayımlarda devletin kalkınmasında öncelikle ziraata önem verilmesi gerektiği fikri hâkim

olmuş, (Nuri Bey, 1887: 93-95) lakin ziraatla birlikte ticarete de önem verilmesi gerektiği düşüncesi de ifade edilmesine karşın (Yunus Nadi 1900: 106) sanayi sektörünün önemi hakkında dile getirilen düşünceler cılız bir şekilde aktarılmıştır (*Mektep* 1894: 32-33).

II. Meşrutiyet sonrası yayımlarda da kalkınma tartışmaları genişçe yer almıştır. Sanayi, ziraat ve ticaretin aynı anda geliştirilmesinin imkânsız olduğundan dolayı devletin bir sektöre ağırlık vermesi gerektiği düşüncesi hâkim olmuş, yine iki sektöre de aynı anda teşvik verilmesi ifade edilmiştir. *İktisadiyat Mecmuası*'nda doğrudan devletin kalkınma politikasının ne olması gerektiği hususunda yazılar yayımlamıştır. Bu yazılarda Osmanlı'nın iktisaden gelişmesi için devletin ziraat sektörünü himaye etmesi gerektiği savunulmuş, ziraatın gelişmesiyle ticaret ve sanayinin de gelişmesine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (Kauts 1917: 1-2). Sanayinin ise ancak endüstriyel tarımın geliştirilmesi doğrultusunda olması gerektiği belirtilmiş, kapasitesi olmayan ağır sanayinin ülkede tatbik edilmesinin başarısızlıkla sonuçlanacağı ifade edilmiştir (M. C. 1917a: 113-115). Kalkınmanın ziraatta olacağını belirten *UİİM* ise ülkenin bir ziraat memleketi olması hasebiyle kalkınmada ziraata önem verilerek ülkenin ilerleyebileceğini savunmuştur (Mehmet Cavid 1908: 4). *İkramiyeli Ziraat Gazetesi*, *Ekinci*, *Toprak*, *Felihat*, *İslam Mecmuası* ve *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* gibi dönemin önemli yayım organları da devletin iktisaden gelişmesinde ziraata önem verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Arşak Seğpusyan 1913: 71-73; *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* 1917: 18-19; *İkramiyeli Ziraat Gazetesi* 1909-b: 2-3; *Ekinci* 1913: 41-42; Ethem Nejad 1913-a: 29). Kalkınmada sanayi sektörünün önemli olduğunu belirten süreli yayımlar ise *Fünun ve Sanayi*, *Fen ve Sanat*, *Sanayi*, *Tatbikat* ve *Mudafaa-ı Maliye ve İktisadiye* dergileridir. Bu dergilere göre devletin ziraatta gelişmesinin önemli olmasına karşın sanayinin ziraattan daha önemli olduğunu belirterek öncelik olarak devletin sanayi sektörüne önem vermesi gerektiğini savunmuşlardır (M. Ali 1910: 55-56; Ahmet Şemsettin 1910: 35-37; Kamran Sırrı 1913: 34-36). Kalkınma derecesinin önemini ancak o memleketin millî ticarete sahip olup ve gelişmesiyle alakalı olduğunu savunan *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* da öncelik sıralamasında ticaretin önemini savunmuştur. *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, ziraat ve sanayiye aynı anda önem verilmesi gerektiğini, lakin sanayileşme hususunda ise Osmanlı'da yaşayabilecek sanayi şubelerinin himaye edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sanayi, ziraat ve ticaretin birbirine bağlı olduğundan bir sektörde bir gelişmenin diğer sektöre olumlu katkı sağlayacağını, bu doğrultuda bu üç sektöre aynı derecede önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (M. C. 1917a: 115-116; A. S. 1917: 164-165) Kalkınmada ticaretin önemini belirten diğer bir yayım organı *Çırac Mektepleri Mecmuası*'dır. Osmanlı'nın iktisaden geri kalmasının sebebini ticarete olan ilginin düşüklüğünü belirten *Çırac Mektepleri Mecmuası*, halkın ticarete rağbet etmesini istemiştir (İsmail Asaf 1918: 15-16).

1.6. Ulaşım

Süreli yayımlarda iktisadın gelişmesi açısından ulaşımın gelişmiş olması gerektiğini ifade eden yayımlar da görülmüştür. İlk dönem yayımlanan dergiler, ulaşımın gelişmesinin bir ülkenin refahı ve kalkınması açısından önemli olduğunu belirtmiş, Batılı ülkelerde ulaşım

mın gelişmiş olduğunu ifade etmiştir (*Ziraat Gazetesi* 1881: 3). 1860'lı yıllarda Osmanlı'da ilk demiryolu hatlarının açılmasından sonra ülkede demiryolu ağının daha artması gerektiğini ifade etmiş, demiryollarının yayılmasıyla ekonominin canlanacağını savunmuştur. (*Mecmua-i Umur-i Nafia* 1884a: 21-30). 1880'li yıllarda Osmanlı'da bayındırlık alanında birçok yatırımlar gerçekleşmiş ve devlet demiryollarının ülkede artması için birçok teşebbüste bulunmuştur. Bu doğrultuda devletin desteğiyle *Mecmua-ı Umur-ı Nafia* ile *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası* yayımlanmıştır. Bu iki dergide ülkenin ulaşım sektörünün durumu, devletin yapmış olduğu icraatların neler olduğu gibi birçok konularda yazılar görülmüştür. Bu yazılarla ulaşım sektörünün geliştirilmesinin ülkenin iktisaden gelişmesine büyük katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir (*Mecmua-i Umur-i Nafia* 1884b: 3-6). İlk dönem dergilerinde en fazla tartışılan konu olan demiryolları meselesi *Mecmua-ı Fünun*, *Ziraat Gazetesi*, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, *Mizan*, *Mektep* ve *Mecmua-ı Edebiye* dergilerinde tartışılmıştır. Süreli yayımlarda demiryolları yanında kara yolları ve denizyollarının da gelişmesi gerektiği vurgulanmış, ülkenin her ücra köşesine kadar karayollarının ulaştırılması gerektiği ifade edilmiştir (Mehmet Cavid 1901a: 152-155). Ülkenin iktisaden gelişmesinin karayollarının yayılmasıyla gerçekleşeceğini yollar sayesinde ülkede üretilen ürünlerin çok hızlı bir şekilde piyasa merkezlerine verileceğini belirtmişlerdir (Mehmet Said 1862: 186-196). Osmanlı toprakları birçok denizle çevrili olmasına karşın ülkede deniz nakliyatının ve ulaşımının gelişmemiş olduğunu belirten dönemin süreli yayımları bir an önce doğal avantajdan faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır (*Mecmua-i Umur-i Nafia* 1885: 106-108). Maliyet açısından ucuz ulaşım aracı olan deniz nakliyatının ülkede yaygınlaşması için devletin öncü rol oynamasını ve bu doğrultuda gerekli teşvikleri göstermesini belirtmiştir. Ayrıca bir millî deniz nakliyatının oluşturulması istenmiştir (*Mizan* 1887: 239).

1908 sonrası dergilerde ulaşımın iktisadî açıdan önem arz ettiği vurgulanmış bu hususta devletin gerekli teşvikleri göstermesi gerektiği bir daha ifade edilmiştir. Bu dönemki yayımlarda ülkenin demiryolu politikası üzerine birçok tartışma yaşanmış devletin demiryoluna gerektiğinden fazla yatırım yaptığı gibi eleştiriler de dile getirilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1910b: 417-418; *Tatbikat* 1910: 146-148). Birkaç farklı ses görülmesine karşın ticaret, sanayi ve ziraatın geliştirilmesinin ülkenin demiryolu, karayolu ve denizyolunun gelişmiş olmasına bağlı olduğu görüşü dönemin dergilerinde değinilen bir konu olmuştur (Celal Burhanettin 1916: 6-7). Devletin deniz ulaşımından yeteri kadar istifade etmediği belirtilmiş ve milli deniz nakliyatının oluşturulması gerektiği sürekli yazılıp çizilmiştir (C. S. 1916: 7-8).

1.7. Madencilik ve Ormancılık

İlk dönem süreli yayımlarda madencilik sektörü hakkında yazılar görülmüş, bu yazılarda devletin madencilik hususunda oldukça zengin olduğu vurgulanmış, lakin bu kaynaktan yeteri kadar istifade edilemediği dile getirilmiştir (Eduare Coulant 1884: 52-58). Ülkede madencilik sektörünün sorunlarına çözümler üretmek amacıyla yayımlanan *Orman ve Maadin Mecmuası*'nda ülkede madencilik sektörünün geliştirilmesi

için mevcut nizamnamenin değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda devletin gerekli teşvikleri göstermesini istemiş ve modern teknoloji ile maden ocaklarının işletilmesiyle bunlardan istifadenin daha fazla olacağını ifade etmiştir (Mösyö Vayes 1884: 25-27). II. Meşrutiyet sonrası yayımlarda devletin önemli bir servet kaynağı olan madencilikten yeteri kadar istifade edilemediği vurgulanmış, bunun sebebi olarak mevcut nizamname gösterilmiştir. Bir an önce maden nizamnamesinin değiştirilmesi istenmiş ve madencilğin modern usullerle işletilmesi dile getirilmiştir (C. S. 1916: 9; Mehmet Zeki 1916: 6).

Söz konusu dönemde ormancılık hususunda da yazılar yayımlanmış, bu yazılarda ormancılık sektörünün geliştirilmesi için ne gibi politikaların yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Üstte değinilen madencilik sektörü ile birlikte ormancılık sektörünün sorunlarını çözmek amacıyla yayımlanan *Orman ve Maadin Mecmuası*'nda ormancılık sektörünün gelişmesi ve ormancılığın sorunlarını halletmek amacıyla yayım politikası olarak belirtilmiştir. Bu derginin amacı devletin ormancılık sektöründen istifade etmek ve ormancılık sektörü ile uğraşan kişileri bilgilendirmektir. İlk dönem dergilerinde devletin ormancılık sektörü ile ilgili mevzuatların modern yöntemlerle değiştirilmesi istenilmiş ve ormancılığın modern fenni yöntemlerle yapılması savunulmuştur (*Orman Maadin Mecmuası* 1884: 18-19). II. Meşrutiyet dönemi yayımlarında da ormancılık sektörünün geliştirilmesi hususunda birçok yazı görülmüş, bu yazılarla ormancılığın modern teknik usullerle işletilmesi istenmiş ve bu konuda devletin adım attığı bölgelerde gerekli başarının görüldüğü vurgulanmıştır (Tevfik 1917: 5-6). Ormancılığın işletilmesiyle ilgili nizamname ve düzenlemelerin eksik olduğu belirtilmiş ve bu konuda gerekli adımların atılması istenmiştir (*Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye* 1914a: 2-3).

1.8. Nüfus ve Mesleki Eğitim

II. Meşrutiyet öncesi dergilerde nüfus konusuna değinilmiş, bu yazılarda nüfusun artırılması için devletin sağlık sorunlarını çözmesi istenmiştir. Ülkede işgücü sorununun yaşandığı vurgulanmış, önemli tarım topraklarının nüfus eksikliğinden dolayı işlenemediği dile getirilmiştir (Mehmet Cavid, 1901b: 402-407) II. Meşrutiyet sonrası dergilerde nüfus önemli bir iktisadi güç olarak görülmüş, nüfusun artması için ne gibi politikaların yürütülmesi gerektiği önerilmiştir. Nüfusun artmamasının sebepleri olarak Türklerin uzun süre cephelerde savaşması, sağlık koşullarının iyi olmaması ve vergilerin yüzünden borçlanan kişilerin uzun süre şehirlerde çalışması gösterilmiştir (Mehmet Salih 1908: 75-79; Aynizade Hasan Tahsin 1908c: 20-22). Osmanlı'da iktisadî sektörleri yürütecek iş gücü açısından dolayı birçok iş sahasından yeterli şekilde istifade edilemediği vurgulanmış ve özellikle ziraat sektöründe birçok arazinin metruk kalmasına sebep olduğu ifade edilmiştir (Parvus Efendi 1913: 859-867). Ülkede millî üretimi artırmada karşılaşılan en önemli sorunun nüfus sorunu olduğu belirtilmiş, fabrikaların tesis edilmesi ve ziraatta modernleşme gibi teşebbüslerden önce nüfusun artırılmasına çalışılması gerektiği dile getirilmiştir (Ahmet Muhiddin 1917: 1022-1024).

İlk dönem dergilerinde Osmanlı'da ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerinde geri kalınmasının en önemli nedeni olarak çiftçi, tüccar ve zanaatkârın asrın şartlarına uygun bir bilgi donanımına sahip olmaması gösterilmiş ve bu hususta halkın bilgilendirilmesi amaç edinmiştir. Özellikle ziraat başta olmak üzere sanayi ve ticaret mekteplerinin açılması ve yaygınlaşması gerektiği hususunda birçok yazı görülmüş ve bu yazılarda devletin bu konuda gerekli desteği göstermesi istenmiştir (*Mizan* 1889e: 1055-1056; Yunus Nadi 1900: 106-107). II. Meşrutiyet sonrası dergilerde ise ülkenin iktisadi olarak geri kalmasının sebebi ülkede iktisadi eğitimin yok denecek bir derecede olması gösterilmiştir. Ziraat, sanayi ve ticaret gibi iktisadî iş sahalarında donanımlı ve bilgili kişilerin eksikliğini ortadan kaldırmak için meslekî eğitim verecek kurumların bir an önce yaygınlaştırılmasının gerektiği ifade edilmiştir (C. S. 1916: 8). Ziraat alanında ziraat mektepler sayısının artırılması, bölgesel ziraat mektepleri kurulması, Avrupa'ya ziraat öğrencileri gönderilmesi ve ziraat muallimlerinin maaşlarının iyileştirilmesi gibi çözüm önerileri dile getirilmiştir (Fazıl 1919: 236-240). Ülkede ticarete sevk edecek kurumların eksikliğinden dolayı ticaretin gelişmediğini savunan dönemin süreli yayımları ülkede insanları ticarete sevk edecek onlara bu hususta gerekli bilgi ve donanımı sağlayacak ticaret mekteplerinin kurulması ve yaygınlaşması gerektiğini dile getirmişlerdir (*Ticaret-i Umumiye Mecmuası* 1917: 199-201; *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye* 1914-b: 2). Ülkede sanayi ocaklarında istihdam edilen binlerce işçinin meslekî ve şahsî bilgilerinin sınırlı olduğunu belirten dergiler, bu sorunu halletmek amacıyla amele mekteplerinin bir an önce açılması gerektiğini savunmuşlardır (Mustafa Nafi 1913: 49-51). Ülkede sanayi mekteplerinin açılması gerektiği, var olan sanayi mekteplerinin de yaygınlaştırılması dile getirilmiştir (F. 1914: 362-363; Agah Orhan 1917: 12-13). Dönemin dergileri ülkede eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle devletin ve zengin kişilerin destekleriyle Avrupa'ya birçok gencin mesleki eğitim amacıyla gönderilmesini arzulamış, yayımladıkları yazılarla milleti bu yönde teşvik etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında hükümetin özellikle Almanya'ya başta sanayi olmak üzere ziraat, ticaret ve maden sektöründe çalışmak ve meslek öğrenmek amacıyla öğrenci gönderme politikasını desteklemiş ve bunun Osmanlı iktisadına büyük katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* 1909: 465-466; A. S. 1913: 1583-1585; Sanayi 1917a: 23).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın amacı Osmanlı'da yayımlanan iktisat dergilerinde ne gibi iktisadî mesele ve tartışmalarının olduğunu göstermektir. İlk dönemde yayımlanan dergilerde iktisat yazılarında daha çok halkın iktisadî bilgisini artırmak ve devletin yapmış olduğu iktisadî teşebbüsleri halka bildirmek ve halkın iktisadî teşebbüslere rağbetini artırmak gayesi güdülmüştür. İlk dönemki yayımlarda –*Ulum Gazetesi*, *Meşveret*, *Mizan* hariç- devletin, ülkenin ilerlemesi açısından gösterdiği gayretlerin yeterli olduğu belirtilmiş bunun aksine halkın iktisadi teşebbüslere rağbet etmemesi eleştirilmiştir. 1908 sonrası dergilerde ise Osmanlı'nın iktisadî açıdan geri kalmasının müsebbibi olarak II. Abdülhamid yönetimi gösterilmiş ve bu yönetimin politikaları doğrudan eleştirilmiştir. Bu dönemdeki yayım organları da halkın

bilgi seviyesini artırmak ve iktisadi teşebbüslere rağbet etmesini sağlamak amaçlı bir yayım politikası gütmüş özellikle, halk yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma iki dönemde incelenmesine karşın dönemler arası keskin bir ayrımın yapılmamasının zor olduğu belirtebilir. İki dönem arasında yayımlanan dergilerin ana politikası halkı bilgilendirmek olmuş ve halkın iktisadi teşebbüslere olan rağbeti artırılmaya çalışılmıştır. İlk dönemdeki yayım organlarında iktisadî sektörler açısından sanayinin geri kalmasının sebeplerine değinilmesine karşın ikinci dönemde ziraatın geri kalmasının sebepleri daha çok işlenmiştir. İlk dönemdeki dergilerde özellikle 1860-1880 yılları, devletin sanayileşmesi gerektiği üzerine yayımlar yapılmasına karşın 1880'den sonra ziraat ve bayındırlık eksenli yazıların daha fazla görüldüğünü belirtebiliriz. 1908 sonrası dergilerde ise devletin iktisadî açıdan geri kalmasına çözüm olarak ülkenin ziraat sektöründe kalkınmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Sanayinin gelişmesi hususunda birçok görüş belirtilmesine karşın ortak kanının devletin ziraat alanında kalkınması ve sanayileşme hususunda da endüstriyel tarıma önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İki dönem arasında iktisadî düşünce açısından devletin iktisat politikasının daha çok himaye düşüncesi ekseninde yürütülmesi dönemin dergilerinin çoğunun hem fikir olduğu bir husustur. Bazı süreli yayımlar ülkede serbest iktisat düşüncesinin uygulanmasını istemişlerdir. 1908 sonrasında sosyalizm ve solidarizm gibi düşünce sistemlerinin görülmesine karşın bu düşüncelere yeterince rağbet edilmemiştir. Millî iktisat düşüncesi ise daha çok himaye düşüncesi ile birlikte verilerek halkta bir millî şuur, millî vicdan ve millî düşünce aşılınmış ve bu düşünce, halkın yerli ürünlere rağbet etmesi düşüncesi doğrultusunda işlenmiştir.

1857-1923 senesi arasında yayımlanan dergilerde incelenen iktisat yazıları ele alındığında 60 yıllık süre zarfında ülkedeki iktisadi sorunlarının değişmediği görülmüştür. Çalışmada incelenen yazılardan anlaşıldığına göre bu süre zarfında ülkenin ekonomi sorunlarına kalıcı çözümler üretilmediği ve devletin bu konuda aldığı önlemlerin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. 1860 dönemi dergilerin ele aldığı iktisadi konular ile 1920'lerin iktisadi konuları aynı olmuş ve iktisadi meselelerde halkın bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi gerektiği hususu sürekli ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

Takvim-i Ticaret, (2 Haziran 1866b), 18, 1.

Takvim-i Ticaret, (6 Ekim 1866d), 36, 1.

Takvim-i Ticaret, (1 Aralık 1866e), 44, 1.

Takvim-i Ticaret, (19 Ocak 1867a), 51, 1.

Takvim-i Ticaret, (25 Temmuz 1867b), 74, 1.

(İmzasız), (8 Temmuz 1866c), *Vezaif-i Ticariye*, *Takvim-i Ticaret*, 23, 1.

(İmzasız), (26 Mart 1866a), İddihar Sandıklarına Dair Bendin Bakiyesidir, *Takvim-i Ticaret*, 9, 4.

(İmzasız), (6 Ocak 1923), İstanbul'un İşçileri Arasında, *Aydınlık*, 12, 317-318.

(İmzasız), (21 Haziran 1886a), Ticaret ve Hükümet 1, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, İkinci Sene, 25, 1.

(İmzasız), (19 Temmuz 1886b), Ticaret ve Hükümet 3, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, İkinci Sene, 29, 1-2.

(İmzasız), (3 Ağustos 1886c), Ticaret ve Hükümet 4, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, İkinci Sene, 31, 2

(İmzasız), (6 Nisan 1890), Memalik-i Şahanede Sanayi, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 278, 1.

(İmzasız), (18 Kasım 1899a), Müslümanlarımız ve Teşebbüsât-ı Hususiye, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 776, 361.

(İmzasız), (16 Eylül 1899b), Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odaları, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 767, 28.

(İmzasız), (4 Kasım 1899c), Memalik-i Mahruse-i Şahanede İpekçilik Sanatı, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 774, 345.

(İmzasız), (4 Kasım 1899d), Osmanlı Ziraat Şirketi, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 774, 346.

(İmzasız), (23 Kasım 1901a), Memalik-i Şahanede Fabrikalar, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 881, 1.

(İmzasız), (21 Aralık 1901b), Ticaret Borsaları, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 885, 1.

(İmzasız), (22 Şubat 1902a), Tüccar-ı Osmaniye, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 894, 1-2.

(İmzasız), (12 Nisan 1902b), Emtia-i Osmaniye İhracatı, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 901, 1.

(İmzasız), (14 Mart 1903), Kooperatif Ticaret Şirketleri, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 949, 81-82.

(İmzasız), (20-27 Ocak 3 Şubat 1917), Ziraatımız, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, 1672-73-74, 18-19.

(İmzasız), (27 Eylül 1910), İhracatımızın Terakkisi, *Fünun ve Sanayi*, 14, 109-110.

(İmzasız), (18 Mart 1870), Esbab-ı Tedennî-i Sanat ve Âdem-i İttihad-ı Millet Hakkında İki Kimsenin Muhaveresi 1, *Hadika*, 5, 38-39.

- (İmzasız), (9 Ağustos 1909a), İktisadi Zirai, *İkramiyeli Ziraat Gazetesi*, 7, 2-3.
- (İmzasız), (20 Eylül 1909b), Ziraatın Terakki İçin Ne Yapmalı, *İkramiyeli Ziraat Gazetesi*, 10, 2-3.
- (İmzasız), (19 Nisan 1917a), Gala-ı İsar ve İhtikâr, *İktisadiyat Mecmuası*, 52, 4-5.
- (İmzasız), (7 Haziran 1917b), Milli Fabrikacılar Cemiyeti, *İktisadiyat Mecmuası*, 57, 5-6.
- (İmzasız), (24 Aralık 1908), Duyun-ı Umumiyyenin Vaziyeti Hukukiyesi, *İstişare*, 14, 633-639.
- (İmzasız), (21 Mayıs 1910), Sosyalizm Nedir?, *İştirak*, 13, 198-201.
- (İmzasız), (Ekim 1884a), Demiryolları 1, *Mecmua-ı Umur-ı Nafia*, 1, 21-30.
- (İmzasız), (21 Ekim 1884b), Tarik-i Mevaridat, *Mecmua-ı Umur-ı Nafia*, 1, 3-6.
- (İmzasız), (Ocak 1885), Limanlar, *Mecmua-ı Umur-ı Nafia*, 4, 106-108.
- (İmzasız), (12 Temmuz 1894), Terakki-i Ticaret ve Sınat Bahsi, *Mektep*, Üçüncü Sene, 13, 32-33.
- (İmzasız), (5 Mayıs 1887), Ticaret-i Bahriye ve Şirket-i Osmaniye, *Mizan*, 29, 239.
- (İmzasız), (28 Mart 1889a), Dersaadet Emlak Vergisi, *Mizan*, 90, 893.
- (İmzasız), (16 Mayıs 1889b), Bizde Sergi ve Mamulât-ı Dâhiliye, *Mizan*, 97, 938-940.
- (İmzasız), (13 Haziran 1889c), Mukabelede Kusur, *Mizan*, 100, 961-962.
- (İmzasız), (13 Haziran 1889d), Ziraat ve Ticaret ve Sanayi Odaları, *Mizan*, 100, 962-963.
- (İmzasız), (5 Eylül 1889e), Tedrisat-ı Ziraiye, *Mizan*, 111, 1055-1056.
- (İmzasız), (3 Ekim 1889f), Sanayi-i Dâhiliyemiz, *Mizan*, 115, 1087.
- (İmzasız), (30 Ocak 1890), Vergi Bakayası, *Mizan*, 132, 1219-1220.
- (İmzasız), (Nisan 1863), Esbab-ı Servet 3, *Mir'at*, 3, 37-38.
- (İmzasız), (18 Ağustos 1896), Sergi, *Mutalaa*, 3, 1.
- (İmzasız), (23 Şubat 1914a), Nezareti Tensikat ve Teşkilatı, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 2, 2-3.
- (İmzasız), (16 Mart 1914b), Mekatib-i Ticariye, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 5, 2.
- (İmzasız), (25 Mayıs 1914c), Bizde Sanayi, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 10, 4-5.
- (İmzasız), (13 Temmuz 1884), Ormanlarımız, *Orman Maadin Mecmuası*, Birinci Sene, 1, 18-19.
- (İmzasız), (14 Şubat 1908a), Biz Niçin Ticarete Heves Etmiyoruz? *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 41, 602-603.
- (İmzasız), (4 Ekim 1908b), Borsalar, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 21, 334-336.
- (İmzasız), (7 Mart 1909), Avrupa Ziraat Mekteplerine Talebe İzamı, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 30, 465-466.
- (İmzasız), (10 Şubat 1910a), Düşündüklerimiz: Sade ve Ameli Yazılmış Ziraat Kitaplarına Muhtacı, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 18, 273-274.
- (İmzasız), (14 Nisan 1910b), Bir Hata-ı İktisadi: Şimendifer mi Ziraatı İlerletir? Terakki-i Ziraat mı Şimendifer Yapılmasını İcap Ettirir? *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 27, 417-418.

- (İmzasız), (28 Mart 1894), Bağcılığın Hal-i Hazırı, *Osmanlı Terakki-i Ziraat*, 2, 21-23.
- (İmzasız), (31 Temmuz 1917a), Almanya'ya Talebe İzamı, *Sanayi*, 15, 23.
- (İmzasız), (28 Şubat 1919), Osmanlı Mesai Fırkası, *Sanayi*, 44, 222.
- (İmzasız), (16 Eylül 1917), Çıracık Mektepleri, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 13, 199-201.
- (İmzasız), (19 Mayıs 1910), Ziraat ve Ticaret Gazetesi, *Tatbikat*, 10, 146-148.
- (İmzasız), (30 Mayıs 1880a), Memalik-i Şahanede Baytarların Teksiri, *Vasıta-ı Servet*, Birinci Dönem, 3, 33-35.
- (İmzasız), (7 Ağustos 1880b), Ziraat Bankası, *Vasıta-ı Servet*, Birinci Dönem, 8, 113-114.
- (İmzasız), (12 Nisan 1885), Verginin Mahiyeti ve Aksamı 1, *Vergi ve Arazi Mecmuası*, 1, 5-6.
- (İmzasız), (15 Temmuz 1881), Mukaddime, *Ziraat Gazetesi*, Birinci Sene, 1, 3-4.
- (İmzasız), (28 Ocak 1882a), Bend-i Mahsus 2, *Ziraat Gazetesi*, Birinci Sene, 14, 217.
- (İmzasız), (28 Temmuz 1882b), Pancar, *Ziraat Gazetesi*, İkinci Sene, 2, 18-19;
- (İmzasız), (1 Kasım 1883), Para Kazanılacak Meyvelerin Yetiştirilmesi, *Ziraat Gazetesi*, Üçüncü Sene: 1, 2-3.
- A.N, (30 Mart 1911), Ziraat Ne Haldedir 2, *Hikmet*, 50, 6
- A. S. (16 Ağustos 1917), Teşebbüsat-ı İktisadiye, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 11, 164-165.
- A. S. (31 Temmuz 1913), Terakki Yolları ve Çareleri: Avrupa'da Talebe Ne Tahsil Edecek, *İçti-had*, 72, 1583-1585.
- A. S. (14 Ekim 1910), Osmanlılarda Devletçilik Memuriyetçilik Teşebbüsü Şahsi İstidat, *Mülkiye*, 21, 50-63.
- A. Y. (2 Ağustos 1917), İktisat, *Türk Yurdu*, 140, 3521-3523.
- C. S. (21 Şubat 1916), Ticaret ve Ziraat Nazırı ile Mülakat, *İktisadiyat Mecmuası*, 1, 7-9
- E. V. (16 Mayıs 1917), Ticaret Hayatı, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 5, 75-76.
- E. A. (1 Mart 1919), Ticaret Âleminde Garblı ve Şarklı, *Çıracık Mektepleri Mecmuası*, 4, 93-96.
- F. (5 Mart 1914), Esnaf İçin Terakki Yolları: Çıracık Mektepleri, *Halka Doğru*, 46, 362-363.
- J. Y. (30 Nisan 1914), Ticaret-i Dâhiliye ve Hariciyemizin Terakkisi 1, *Müdafaa-i Maliye ve İktisadiye*, 8, 1.
- M. A. (24 Kasım 1916), Ziraatın Müslümanlar Üzerine Şerian Farz Olduğu, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Birinci Sene, 3, 37-38.
- M. A. (15 Mayıs 1917), İktisadi Milliyeye Dair Bir Mevize, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Birinci Sene, 8, 125-126.
- M.C. (1 Temmuz 1917a), Milli Ticaret 1, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 8, 115-116.
- M.C. (22 Kasım 1917b), Teşkilat ve Ticaret Odaları, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 19, 289-291.
- M.C. (10 Ocak 1918), İktisadi Siyaset 3, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 26, 17-19.
- Abdi Tevfik, (16 Mart 1917a), İlan-ı Fenni 1, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 1, 7-10

- Abdi Tevfik, (15 Kasım 1917b), Ticaretin Şeraiti Terakkisi: Bizde Ticaret Terakki Edebilir Mi 3? *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 18, 279.
- Agah Orhan, (15 Ekim 1917), Amele Mektepleri, *Sanayi*, 18, 12-13.
- Ahmet Hamdi, (16 Mart 1917), Serbest-i Ticaret, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 1, 3-5.
- Ahmet Muhiddin, (23 Eylül 1915), Milli Sermaye Milli Sermaye Teşkilatı 2, *İslam Mecmuası*, 36, 780-782.
- Ahmet Muhiddin, (8 Şubat 1917), Milli İktisat Dâhili İsti'mar 2, *İslam Mecmuası*, 51, 1022-1024.
- Ahmet Muhtar, (14 Eylül 1909a), Zirai Program, *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, 9, 55-70.
- Ahmet Muhtar, (Haziran 1914), Bir Muhavele-i İktisadiye: Yerli Esnaf Avrupa Mallarına Nasıl Rekabet Edebilir, *Bilgi Mecmuası*, 7, 746-754.
- Ahmet Muhtar, (12 Nisan 1909b), Ziraat, *Resimli Çiftçi*, 1, 9.
- Ahmet Şemseddin, (30 Mart 1910), Büyük Sevinç ve An Fırsat, *Tatbikat*, 3, 33-37
- Ali Kami, (1 Mayıs 1913), Hükümetten Mi Bekleyeceğiz Biz Mi Çalışacağız, *İçtihad*, 62, 1346-1348.
- Ali Suavi, (16 Şubat 1870a), İyi Maliye İyi Politikadan Olur, *Ulum Gazetesi*, 13, 772-777.
- Ali Suavi, (1870b), Sanayi der Memalik-i Osmaniye, *Ulum Gazetesi*, 12, 727-730.
- Arşak Seğpusyan, (28 Mayıs 1913), Ticaretimizin Menabı, *Felahat*, 5, 1-74.
- Asımzade Halil Rıfat, (9 Ekim 1899a), Bir İhtar-ı Mahsusa Cevap 1, *Musavver Fen ve Edep*, 6, 23-24.
- Asımzade Halil Rıfat, (13 Kasım 1899b), İhtar-ı Mahsusa Cevap 2, *Musavver Fen ve Edep*, 11, 43-44.
- Aynizade Hasan Tahsin, (24 Eylül 1908a), Serbest-i Mübadelat ve Usul-ü Himaye, *Aşçıyan*, 3, 86-87.
- Aynizade Hasan Tahsin, (2 Kasım 1908b), Ticaret Şirketleri ve Menafı İktisadiyesi, *Beyan'ül Hak*, 5, 100-101.
- Aynizade Hasan Tahsin, (19 Ekim 1908c), Nüfus Meselesi, *Beyanülhak*, 3, 20-22.
- Aziz, (23 Eylül 1908a), Ziraatımız Ne İçin İlerlemedi, *İstişare*, 2, 81.
- Aziz, (30 Eylül 1908b), Ziraatımız Ne İçin İlerlemedi, *İstişare*, 3, 131-134.
- Celal Burhanettin, (28 Eylül 1916), Vesait-i Nakliyeden Demiryollarının İktisadi Nokta-i Nazarından Tetkik, *İktisadiyat Mecmuası*, 28, 6-7.
- Eduare Coulant, (13 Ağustos 1884), Menabı-ı Madeniyemiz, *Orman Maadin Mecmuası*, Birinci Sene, 2, 52-58.
- Ethem Nejad, (14 Nisan 1913a), Ticaret ve İktisat: Ziraat Mı Evvel Ticaret Mi? *Toprak*, 2, 29.
- Ethem Nejad, (28 Nisan 1913b), Harici Ticaretimiz ve İstihlaki Milli, *Toprak*, 3, 50-52.
- Ethem Nejad, (22 Mart 1908), Ticaret-i Umumiye: İlançılık, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 45, 665-668.
- Ekinci, (19 Haziran 1913), Her Şeyden Evvel Ziraat Lazımdır. *Ekinci*, 5, 41-42.

- Faik, (2 Kasım 1905), Pamuk Ziraatı, *Resimli Ziraat Gazetesi*, 34, 407.
- Fazıl, (Mart 1919), Karailerimizin Düşündükleri: Ziraat Mektepleri, *Bağçevan*, 10, 236-240.
- Fehmi, (16 Şubat 1885), Memalik-i Şahanenin Ziraata Kabiliyeti, *Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünun Odaları*, 1, 4-8.
- Filibeli Ahmet Hilmi, (13 Ekim 1910a), Paramız Mı Yok? Tedbir ve Teşebbüsümüz Mü?, *Hikmet*, 26, 1-2.
- Filibeli Ahmet Hilmi, (4 Ağustos 1910b), Osmanlı Hazinesi Yemeklik Olamaz, *Hikmet*, 16, 1-3.
- Galip Haldun, (14 Haziran 1912), Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsümüz, *İçtihad*, 48, 1112-1113.
- Halkı Seven, (2 Ekim 1913), Pahalılık Meselesi, *Halka Doğru*, 24, 189-190.
- Hulusi, (14 Mayıs 1910), İttihad-ı Sanayi, *İştirak*, 12, 188-190.
- İbrahim Pertev, (28 Şubat 1918a), Ziraat ve Ticaret Nezaretimizin Mühim Bir Eseri: Sanayi İstatistikî, *Sanayi*, 27, 1.
- İbrahim Pertev, (15 Mart 1918b), Sanayi İstatistikî 2: Acı Bir Netice-Elim Bir Vaziyet, *Sanayi*, 28, 1-4.
- İbrahim Pertev, (31 Temmuz 1918c), Sergi ve Sergicilik, *Sanayi*, 37, 121-123.
- İbrahim Pertev, (31 Ekim 1919), İnşaat Ustaları, *Sanayi*, 49, 70.
- İhsan, (22 Haziran 1905), Arıcılık Hakkında Bir İki Söz, *Resimli Ziraat Gazetesi*, 15, 183-184.
- İhsan, (28 Nisan 1913), Bizde Sütçülük Nasıl Terakki Edebilir, *Felihat*, 3, 33-34.
- İsmail Asaf, (1 Aralık 1918), Ticaretin Ehemmiyeti, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, 1, 15-16.
- İsmail Safa, (25 Mart 1909), Serbesti Ticaret ve Usulü Himaye 5, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 1, 14.
- İsmail Suphi, (2 Ağustos 1908), Ticaretin Ehemmiyeti, İffet ve İstikamet, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 13, 205-206.
- İhsan, (24 Mart 1910), Müşterek Elmenfaa Süthane, Yağhane ve Peynirhane Şirketleri, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Üçüncü Sene, 24, 369-372.
- Kadri, (Ocak 1863a), Sergi-i Umumî-yi Osmanî 1, *Mecmua-i Fünun*, 8, 337-342.
- Kadri, (Mayıs 1863b), Bank-ı Osmanî, *Mecmua-i Fünun*, 12, 495-502.
- Kadri, (Şubat 1864), İddihar Sandığı 1, *Mecmua-i Fünun*, 21, 389-392.
- Kamran Sırrı, (16 Ekim 1913), Dardlerimiz, *Fen ve Sanat*, 3, 34-36.
- Kauts, (7 Haziran 1917), İstihalat-ı Milliyeyi Artırmak Meselesi 1: İstihalat-ı Milliyeye ve İtibar-ı Ziraiye, *İktisadiyat Mecmuası*, 57, 1-2.
- M. Ali, (27 Mart 1888), Usul-i İdare-i Mevaşinin Ehemmiyeti, *Vasıta-i Servet*, İkinci Dönem, 4, 54-58.
- M. Nuri, (13 Şubat 1888), Fen Ziraatı Vasıta-ı Servettir, *Vasıta-i Servet*, İkinci Dönem, 1, 2-4.
- M. Zühdü, (3 Haziran 1915), İktisadı Milli, *Türk Yurdu*, 84, 2616-2617.
- M. Zühdü, (28 Mayıs 1914), Bizde Köylünün Borcu: İtibar-ı Zirai, *Türk Yurdu*, 65, 2183-2187.

- M. Zühdü, (6 Temmuz 1922), Ecnebi Sermayesi 1, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 6, 158-159.
- Mehmet Cavid, (9 Mayıs 1901a), Vesait-i Nakliye, *Servet-i Fünun*, 530, 152-155.
- Mehmet Cavid, (29 Ağustos 1901b), Medeniyet ve Nüfus, *Servet-i Fünun*, 546, 402-407.
- M. Cavid, A. Şuayb, R. Tefik, (28 Aralık 1908), Mukaddime ve Program, *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, 1, 4-5.
- Mehmet Namık, (1 Mart 1922), Ziraat Makineler, *Yeni Ziraat Gazetesi*, 23, 185-186.
- Mehmet Said, (Ekim 1862), Fevaid-i Tarik 1, *Mecmua-i Fünun*, 5, 186-196.
- Mehmet Salih, (23 Eylül 1908), Tenakıs-ı Nüfus ve Muhatarat-ı Siyasiye, *İstişare*, 2, 75-79.
- Mehmet Yaşar, (1 Mayıs 1920), Ziraatımıza Dair Birkaç Söz, *Yeni Ziraat Gazetesi*, 1, 5.
- Mehmet Zeki, (16 Temmuz 1914), Sanayi-yi İnkişaf Ettirmenin Yolları, *İçtihad*, 113, 249-250.
- Mehmet Zeki, (13 Temmuz 1916), Neşriyat-ı Cedide Münasebetiyle Yeni İstikbal-i İktisadiyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 20, 6.
- Mesud Remzi, (18 Ocak 1901), Ziraat, *İrtika*, 95, 116.
- Mösyö Vayes, (13 Temmuz 1884), Memalik-i Şahanede Bulunan Madenin Derece-i Serveti ve Ehemmiyetlerine Dair, *Orman Maadin Mecmuası*, Birinci Sene, 1, 25-27.
- Mustafa Bin Mehmet Ali, (9 Haziran 1910), Bir Sanayi Talebesinin Feryadı, *Fünun ve Sanayi*, 7, 55-56.
- Mustafa Azmi, (16 Şubat 1885), Mebahis-i Elsevamdan-Filoksera, *Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünun Odaları*, 1, 31-34.
- Mustafa Nail, (3 Mart 1885), Ziraat Bankalarına Bir Nazar-ı İcmali, *Ziraat ve Sinaat Tercüme-i Fünun Odaları*, 2, 66-68.
- Mustafa Suphi, (1 Haziran 1911), Tatil-i Eşkâl, *Servet-i Fünun*, 1043, 63-66.
- Mustafa Nafi, (30 Ekim 1913), Sanayi Umumiyenin Terakkiyatı ve Vilayat-ı Sanayi Mekteplerinin Islahı, *Fen ve Sanat*, 4, 49-51.
- Muhiddin, (29 Mayıs 1913a), İktisadi Hasbıhal: En Büyük Eksişimiz, *Halka Doğru*, 6, 47-48.
- Muhiddin, (5 Haziran 1913b), İktisadi Hasbıhal 2: Milli Himaye, *Halka Doğru*, 7, 53-55.
- Mühendis Faik, (22 Ocak 1914), Esnaf İçin Terakki Yolları 5, *Halka Doğru*, 40, 315-316.
- Müftüzade Ali İhsan, (28 Aralık 1899a), Ticaretimiz 1, *İrtika*, 41, 162.
- Müftüzade Ali İhsan, (2 Mart 1900b), Ticaretimiz 3, *İrtika*, 49, 3-4.
- Müftüzade Ali İhsan, (30 Mart 1900a), Ticaretimiz 5, *İrtika*, 53, 20.
- Müftüzade Ali İhsan, (29 Haziran 1900c), Ticaretimiz 7, *İrtika*, 66, 70-71.
- Müftüzade Ali İhsan, (2 Ekim 1899b), Şirketin Faidesi 1, *Musavver Fen ve Edep*, 5, 20.
- Müftüzade Ali İhsan, (8 Ocak 1900d), Anonim Şirketi 1, *Musavver Fen ve Edep*, 19, 75.
- Müftüzade Ali İhsan, (26 Nisan 1900e), Ziraatımız, *Musavver Fen ve Edep*, 34, 136.
- Necmeddin Sadak, (27 Aralık 1917), Umumi Ahlak Mesleki Ahlak, *Yeni Mecmua*, 25, 496-498.
- Necip Asım, (30 Eylül 1908), Teşebbüs-ü Şahsi ve Askerlik, *İstişare*, 3, 107-109.

- Nuri Bey, (13 Mayıs 1887), Ziraatımızın Hali Sabıkı ve Hazır, *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Dördüncü Sene, 3, 93-95.
- Oripidi, (1 Mayıs 1920), Ziraatta Hafriyat Makinelerinin Ehemmiyeti: Traktörler, *Yeni Ziraat Gazetesi*, 1, 12-13.
- Parvus Efendi, (16 Mayıs 1912a), 1327 Senesinin Ahvali Maliyesine Bir Nazar, *Türk Yurdu*, 13, 401-402.
- Parvus Efendi, (11 Temmuz 1912b), Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır 2, *Türk Yurdu*, 17, 523-525.
- Parvus Efendi, (2 Ekim 1913), "Türkiye'de Ziraatın İstikbali", *Türk Yurdu*, 49, 859-867.
- Tahsinzade İsmail, (23 Şubat 1911), Sanayi ve Ticaret Dâhiliyemiz Nasıl Terakki Edebilir ve Şayan-ı İmtisal Bir Memleket, *Sa'y u Amel*, 5, 11-12.
- Şefik Hüsnü, (Haziran 1923), Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye, *Aydınlık*, 16, 414-415.
- Tekin Alp, (25 Şubat 1915), Milli İktisat, *İslam Mecmuası*, 22, 560-561.
- Tekin Alp, (27 Mart 1916a), Ticaret Hariciyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 5, 1.
- Tekin Alp, (11 Mayıs 1916b), Ziraat Bankası 3, *İktisadiyat Mecmuası*, 11, 2.
- Tekin Alp, (27 Temmuz 1916c), Bu Seneki Mahsulâtımız, *İktisadiyat Mecmuası*, 21, 2.
- Tekin Alp, (31 Ağustos 1916d), Ziraat Müzesi ve Sergileri, *İktisadiyat Mecmuası*, 25, 1.
- Tekin Alp, (23 Kasım 1916e), Türkiye'de Bankalar, *İktisadiyat Mecmuası*, 34, 2.
- Tekin Alp, (1 Şubat 1917a), İtibar-ı Milli Bankası, *İktisadiyat Mecmuası*, 40, 1-2.
- Tekin Alp, (26 Nisan 1917b), Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaseti İktisadiyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 53, 1-3.
- Tekin Alp, (18 Nisan 1918a), Yeni İstikamet İstikrazı, *Yeni Mecmua*, 40, 263-264.
- Tekin Alp, (3 Kanunisanı 1918b), İçtimai Siyaset: Tesanüdçülük-Sosyalizm, *Yeni Mecmua*, 26, 518-519.
- Tevfik Nureddin, (24 Aralık 1911), Türk Esnafının Hali 1, *Türk Yurdu*, 2, 42-45.
- Tevfik Nureddin, (2 Mayıs 1912), Türk Esnafının Hali 2, *Türk Yurdu*, 12, 360-365.
- Tevfik, (Ağustos 1917), Ormanlarımızın Tezyidi Varidatı Nasıl Mümkündür?, *Orman Mekteb-i Alisi Mecmuası*, 1, 5-6.
- Sanayi, (31 Temmuz 1917b), Bizde Sanayi Meselesi: Yavaş Yavaş Bu Da Oluyor, *Sanayi*, 15, 2-4.
- Sebuh İstepanyan, (28 Mayıs 1913), Posta Tasarruf Sandıkları, *Felahat*, 5, 65-66.
- Senekerim İstepanyan, (28 Aralık 1913), Ziraatın ve Teksir-i Hayvanların Terakkisi, *Felahat*, 19, 291-294.
- Vahan Efendi, (Ocak 1863), Fevaid-i Şirket, *Mecmua-i Fünun*, 8, 346-349.
- Yunus Nadi, (1 Eylül 1900), Ziraat ve Esbab-ı Terakki, *İrtika*, 75, 106-107.
- Ziya Gökalp, (7 Aralık 1916), Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir, *İktisadiyat Mecmuası*, 35, 2-3.